

Ütle üks kaunis eestikeelne lause...

Toomas Liivamägi
haridusministri nõunik

Eesti keel on meile midagi väga igapäevast ja harjumuspärast. Me ei märka tema olemasolu, kui teda iga päev kasutame, selles mõttes on ta meile nagu trepikoda või kõnnitee. Me eriti ei mõtle tema peale ega juurdle tema üle, kui meile või sõnumeid saadame, veel vähem siis, kui kõneleme. Küll aga paneme me tähele tema puudumist. Märkame siis, kui me ei saa emakeelt kasutada kohtades, kus see oleks enesestmõistetav.

Õigekiri ja kirjutatud eesti keel on meedias aeg-ajalt ikka arutlusobjektiks. Võõrapäraste nimede ja väljendite kasutamine eestikeelsete asemel samuti. Räägitavast keelest kõneldakse vähem. Veel harvem mõtleme me oma keelest üldisemalt ja siis ka enamasti murelikult, mõtleme eesti keele positsioonile ja rollile maailmas ning tema säilimisele.

Viimastel aastatel on jõudsalt arenenud keeletehnoloogia, me räägime digitaalsetest tekstikorpustest, masintõlkest ja semantilisest veebist. Klaviatuuri- ja monitoripõhises maailmas on võib-olla pisut rohkem varju jäänud kõnesüntees ja kõnetuvastus ehk siis räägitud digitaalne keel. Umbes eelkirjeldatud teemadel võis Tõnis Lukas mõelda, kui ta pärast keeletehnoloogiakonverentsi 2007. aasta hilissügisel ütles, et teeme midagi, mis väärtustaks meie kaunist emakeelt ja muuhulgas tutvustaks ka keeletehnoloogiat. Et teeme ühe ilusa keele võistluse. Kuigi keeleküsimused kuuluvad haridus- ja teadusministeeriumi pädevusse, ei ole sellise ettevõtmise läbiviimine ministeeriumi jaoks mitte just kõige igapäevasem tegevus. Ent Eesti riigi juubeliaastasse sobis see mõte väga hästi. Kogu ideed täpsemaks mõeldes sündisidki keeletalgud.

Keeletalgud

Keeletalgud kuulutas haridus- ja teadusminister Eesti Vabariigi 90. juubeliaasta üritusena välja eelmise aasta 14. märtsil, emakeelepäeval. Tunnistuseks sellest, et me mõtleme ühes rütmis muu maailmaga

või vastupidi, ja et muu maailmgi mõtleb nagu meie, tuli veebruaris juba keeletalgute ettevalmistamise ajal teade, et UNESCO on 2008. aasta kuulutanud rahvusvaheliseks keelteaastaks. UNESCO üleskutses rõhutada keelilise mitmekesisuse väärtust ja samuti keeletehnoloogia olulisust. Ühtlasi oli 2008 Euroopa kultuuridevahelise dialoogi aasta.

Väga lühidalt ja kokkuvõtlikult öeldes oli keeletalgute puhul tegemist üritusega, kus kõigil keelehuvilistel, eelkõige aga koolilastel tuli öelda lauseid, mis nende arust oleksid eesti keelele iseloomulikud ja samas eestlase kõrvale kaunid kuulata. Hiljem palusime eri maade keeletehnoloogidel lasta neid lauseid hääldada nende oma keele kõnesüntesaatoritel. Lõpuks pani Eesti Rahvusringhääling nii keeletalgute otsesed tulemused – laused ja erinevad helifailid – kui ka nende analüüsi ja selleteemalised arutlused ühele DVD-le kokku. Keeletalgutest tuleb ka telesaade, mis on eetris selle aasta emakeelepäeval Eesti Televisioonis.

Legend keelevõistlusest ehk alguses oli lugu

Paul Ariste on kusagil öelnud, et igaühele on kõige kaunim tema emakeel. Akadeemikuga saab ainult nõustuda – eri keelte kõnelejate maitse on erinev, ühtseid objektiivseid võrdlusaluseid oleks peaaegu võimatu leida. Keele ilu peitub kuulajate kõrvades. Me kõik oleme ju tundnud, millise tähelepanu ja innukusega püüab meie kõrv kusagil võõrkeelses rahvamassis eestikeelset kõnet.

Emakeel on eriti väikese arvuga rahvaste jaoks üks tugevamaid eneseteadvuse allikaid ja sellisena oluline alus. et rahvusena kestma jääda. Siinjuures tunnevad mitmed rahvad legende, mille kohaselt on keeli kunagi-kuskil omavahel võrreldud ja kõnelejate oma keel ilusaks tunnistatud. Enamik meist on juba lapsepõlves kuulnud lugu sellest, kuidas kunagi olla korraldatud keelte kaunidusvõistlus ja et eesti keel tulnud seal teisele kohale lausega „Sõida tasa üle silla”.

Legend kõditas eestlase, eriti kultuurrahvana väljakujuneva eestlase iseteadvust, seetõttu on ka legendi elujõud igati mõistetav. Eelmise sajandi kolmekümnendatel, kui legendi püüti patriootilistel eesmärkidel kasutada, tekkis vähemalt harituma eestlaskonna hulgas legendi juurde vabandav seletus, et tegemist olevat tänapäevaselt öeldes linnalegendiga. Kui ma keelevõistluse lugu algkoolis klassivennalt kuulsin ja oma vanematega jagama ruttasin, jahutasid nad mu kiiresti maha, öeldes, et tegemist on vaid legendiga.

Keeletalgute ettevalmistamise käigus vaidlesime isekeskis meiegi mitu korda, kas üldse või kuidas seda legendi meie ürituses kasutada saab. Ja tõepoolest, hiljem vaatas mitu kolleegi ja tuttavat meile esialgu ettevaatlikult otsa – te olete ju haritud inimesed ... ministeerium on tõsine asutus ... te ikka teate, et tegemist on lihtsalt legendiga. Teame, teame.

Kuid kus suitsu, seal tuld – legendi lugu pisut sügavamalt uurides selgus, et kummatigi pole see tekkinud päris tühjale kohale. Nimelt kirjutab prantsuse ajaloolane Charles Eynard 1849. aastal silmapaistva baltisaksa haritlase ja seltskonnadaami Juliane von Krüdeneri biograafia „Vie de madame de Krudener”¹. See Pariisis välja antud teos, mida Eynardi tuntud korrektsuse tõttu ka hilisemad ajaloolased usaldusväärseks peavad, on meile tähtis eelkõige seepärast, et seal on ära toodud kuulus eestikeelne üle silla minemise lause. Nimelt arutletud ühel keisrinna Katariina seltskonnas toimunud intiimsemal koosviibimisel keelte ilu üle ja näiteks olevat toodud küll kreeka, küll itaalia keelt, mille peale hüüatanud krahv Stackelberg – te unustate ära ühe keele, milles näiteks lihtsad sõnad „passez le pont” kõlavad „täizé, täizé se lé hullah!”. „Kui võluv ja õrn, see on pehmem kui itaalia keel, mis keel see küll peaks olema,” õhanud keisrinna. „Eesti keel,” vastanud Stackelberg.

Kõnealuse legendi puhul on huvitav tõsiasi, et selgunud on loo tõenäoline tekkimise aeg ja koht. Tekkekoht on iseenesest loogiline – selliseid intellektuaalseid vestlusi peeti valgustusajastul kindlasti, nii harituma rahva hulgas, õukondades kui ka mujal salongides. Samuti süvenes romantismi valguses üldine huvi nn ääremaade vastu.

Kui me olime keeletalgud juba välja kuulutanud, rääkis üks soomlasest tuttav, et nemad teavad lugu, kuidas 1900. aasta Pariisi maailmanäitusel toimunud keelte kauniduskonkurss ja nende kuulus lauljanna Aino Acte esitanud seal lause „Aja hiljaa sillalla”. Soome keel tulnud teiseks, sest esimene koht olnud itaalia kui ooperi keele päralt. Kui nüüd püüda end Pariisi maailmanäituse aega ja õhustikku kujutleda, siis ka selline võistlus ja *show* võis olla täiesti võimalik. Samas on huvitav, et kõnevõistlusel kasutatud lause oli sisuliselt sama, mida eespool mainisime, see tähendab, et lause lugu pidi olema balti-soome ringkondades mingil määral tuntud, nii et erinevatest aegadest pärit lood said rahva mälus kokku sulanduda.

¹ Teost on pikemalt käsitlenud Nils B Sachris ajakirjas Akadeemia, 11, 2004; artikkel on kättesaadav ka <http://www.sirvilauad.ee/files/Krudener21.pdf>; raamat ise on allalaaditav <http://openlibrary.org/b/OL6924016M>

Kaunis lause

Üleskutse nimetada kaunikõlalisi ja keelele iseloomulikke lauseid leidis igal juhu heatahtlikku vastukaja ja nii laekus pisut rohkem kui kuu aja jooksul ministeeriumisse 316 lauset. Mitmel juhul olid laused välja valitud kollektiivselt ja saatjaks märgitud kool või klass. Nendest tublidest lausesaatjatest nimetaksin eraldi Tallinna ühisgümnaasiumi, Viljandi Jakobsoni gümnaasiumi ja Tihemetsa põhikooli. Enamasti esitati üks lause, siiski oli ka üsna palju neid, kes saatsid kaks või kolm lauset, harvem rohkem. Paljudel lausetel oli kaasas kiri või lugu. Need on tunnistuseks, et eestlastele on keel tähtis ning et eesti keele ja tema arengu pärast tuntakse muret. Paljudel juhtudel ei kirjutatud lihtsalt lausena kaunikõlalisi sõnu, vaid püüti kaunilt väljendada mõnda esitajale olulist ja tähenduslikku mõtet.

Mida siis vastab eestlane, kui temalt üht kaunikõlalist lauset palutakse? Umbes pool esitatud lausetest olid üleilusad ehk siis lihtsalt liiga ilusad. Näiteks sellised:

Hõbedases õhus hõljus igihaljas helbeke.

Loojuva päikese kiired langevad sillerdavale järvele.

Kuldse kodukolde hubane kallistus.

Niiskele päevale järgnenud küllalt külm öö riputas kauneid härmatiselõngu kõrge kasepuu nõtketele okstele.

Olgu jääv me armastus ja hingesoojus, selleks jõudu annab helde, ürgne Loodus.

Avali ilule laulame laule.

Paljud patriootlikud väljendused võisid olla mõjutatud meie riigi juubeliaastast:

Eesti keele ilukõla ei ületa ööbikulaul õiekuu õil.

Eesti keel on kui lendlev lumehelvest kena talvepäeva säras.

Eestimaa, me kalleim maa, soojust ning hellust vajab ta. Kõige kaunimalt kõlab eesti keel eesti rahva suust!

Sünnimaa süles sündinud salud ja kuusikud hällitavad isamaale vabaduse võitnud vapraid poegi.

Päris loosungeid oli esitatud lausete hulgas siiski suhteliselt vähe, aga mõned siiski:

Prügi karjub Eestimaa puhtal pinnasel.

Rahvuse au sõltub tema inimeste moraalist.

Eesti sümboliks on töötav rahvas.

Romantiliste lausete hulgas leidus ka poetilisi, pisut tundlikumaid tõdemusi:

Hilissügis pole üldse igav, hall, kui sul ümber kaela kallid käed kui soe sall.

Kaunis ja sulnis on kõik minu armsama suust.

Suudelgu sind sirelite lõhn.

Vaata silma oma kallimale.

Heliseb hääletult sõnajalaõis pööriöö lummuses hellas.

Nende hulgas olid mõned suure tähenduskoormaga, rasked laused:

Kalli ema hella soojust jagub üle mitme põlve.

Suurim kingitus elult on laps.

Ema tuli koju.

Üsna palju oli ka lihtsaid lauseid:

Hommikul kukkus suur õun põõsa alla. Üle lume tuli regi.

Isa mängib Teppo lõõtsa.

Tädi Õie ütles õhtul isukalt süües, et mannapuder oma päikesekollase võisilmaga on üks kõige maitsvamatest söökidest.

Või siis muidu toredaid lauseid:

Tiiu oli loomaaia imeline talitaja.

Ella Allasild sai jahiloa. Muru on roheline.

Tuvi oli tihane. Oli konstrueeritud kõneharjutusi:

Kas sa tahad vanapagana ja ta vaga, aga agara asjaajajaga maja taga vabarnarabas pragada?

Kuu-uurija kõndis pärast töö-ööd mööda liigniiske vee-eelse maa-ala jää-äärt nagu loo-ootel tüdruk tantsusaalis, et maksta ära rüü-üür.

Töö-öö-öobik rökis köögis.

Tilluke talleke tatsas tasasel pinnal.

Vähem või rohkem tuntud kõlalist mängimist keelega:

Küll küllale liiga ei tee.

Millal maksan memme vaeva.

Ilmastilma ilmast ilma.

Ämber läks ümber.

Pöidlad pihku põialpoisid!

Kuula, kulla külanaine – kuuled külla tulnud vaime.

Ja puhast keelerõõmu:

Rõõmsameelne maanteeröövel lõõris laulu lüüa öösel.

„Kuule, kulla sõber, laena mulle kuule!” hõikas sõjard August värskest pommiaugust.

Õpetaja Vastse-Roosalt külastas lõbumaja õige proosalt.

Ning tõenäoliselt oleks asjad rahva vaimse tervisega kehvasti, kui keegi poleks proovinud ka lihtsalt pulli teha. Seejuures tuleb tunnustavalt nimetada, et ühtegi otsest roppust meile ei saadetud.

Tagurpidikäiguga ma külateele kimasin ja minu oma vanatädi kogemata alla jäi.

Tõnis tõttas täna täiega tõutäkku tooma. Tuli täiesti tühjalt tagasi.

Loll lõi lähedasti lulli. Kuradi tola, sa tulid mu koju ja jõid minu õlled ja löid minu naist.

Esitatud lausetest valisid keelespetsialistid välja 30 kõige iseloomulikumat ja nendest omakorda valis Eesti keelenõukogu kümme eesti keelele omast ja kaunist lauset:

Ämber läks ümber.

Kuula, kulla külanaine – kuuled külla tulnud vaime.

Pöidlad pihku põialpoisid!

Millal maksan memme vaeva.

Küll küllale liiga ei tee.

Mahlakas jõhvikas maitstes soisel kaldal hää.

Üle oja mäele, läbi oru jõe.

Kalli ema hella soojust jagub üle mitme põlve.

Ema tuli koju.

Tilluke talleke tatsas tasasel pinnal.

Esitatud lausete pealiskaudsegi analüüsi põhjal saab öelda, et eestlane tajub intuiitiivselt päris hästi seda, mis teeb eesti keele ainulaadseks ja kauniks. Valitud sõnad ning laused sisaldasid II ja III välte erinevusi, palatalisatsiooni, eesti keelele iseloomulikke ja teistes keeltes sageli puuduvaid diftonge. Samas on just need meie keele sellised iseärasused, millega teistele keeltele kohandatud kõnesüntesaatorid võivad jääda hätta.

Kui eesti keele sagedussõnastiku järgi ei erinenud esitatud laused sõnavaliku poolest eriti „eesti keskmisest”, siis ootuspäraselt oli esitatud sõnades keskmisest rohkem *l*-häälikut, samuti nn täpitähtedega märgitavaid häälikuid jne.

Eesti kaunid laused laia maailma

Erinevate keelte kõnesünteesi saamiseks oleks tõenäoliselt piisanud, kui oleksime saatnud üleskutse rahvusvahelisse keeletehnoloogivõrgustikku. Algatusele suurema rahvusvahelise kõlapinna leidmiseks pöördusime aga ka teiste riikide haridusministeeriumide poole, et nad nimetaksid oma maa kõnetehnoloogiakeskuste kontaktandmed. Euroopa riikidest laekus 16 vastust, lisaks kontaktide nimetamisele ja formaalsetele viisakustele tunnustas suur osa neist meie huvitavat algatust. Samuti kirjeldati paaris vastuskirjas lühidalt oma maa keelealaseid ettevõtmisi. Ühes piiri tagant tulnud vastuses soovitati kontaktisikuks Einar Meistrit!

Kõnesünteesi helifailide saamiseks saatsime valitud laused nii teksti kui ka foneetiliste märkidena umbes paarikümnele keeletehnoloogiakeskusele. Suve alguseks olid meil käes meie kaunid eestikeelsed laused hääldatuna taani, prantsuse, saksa, t e h h i, rootsi, leedu, inglise,

hollandi, läti, soome, kreeka, poola, flaami, bulgaaria ja norra keele kõnesüntesaatorite poolt. Keeletalgute saak on kõigile huvilistele kättesaadav ja kuulata HTMi kodulehel, koolidele valmistas rahvusringhääling DVD.

Neid erinevaid kauneid eestikeelseid lauseid kuulates on täiesti selge, kui suured on eri keelte häälduserinevused ja kui oma keele keskne on kõnesüntees. Süntesaatoritele on „õpetatud selgeks” keelespetsiifilised hääldusreeglid, häälikute akustilised parameetrid ja prosoodiamudelid – mingis muus keeles etteantud teksti puhul rakendavad nad oma „õpitud teadmisi”. Tulemust mõjutas ka see, et eri süntesaatorid kasutasid erinevaid sünteesimeetodeid, lisaks sarnanes häälmõnikord enam naise, mõnikord mehe häälega. Kui selged häälduserinevused välja jätta, kõlas nii mõnegi keele (näiteks läti või ungari) moodsama, korpuspõhise süntesaatoriga sünteesitud eestikeelne lause paremini kui eestikeelse difoonsüntesaatoriga sünteesitud eestikeelne lause.

Neid erinevate kõnesüntesaatorite sünteesitud lauseid saab nüüd koolides kasutada lingvistilise võrdlusülesande lähtematerjalina, saab panna õpilasi arutlema teemal, mille poolest ühe või teise kõnesüntesaatori väljund ei tundu eesti keeles loomulik ja mis on need kõne (häälikute, häälduse, intonatsiooni, rõhu, pikkuse jm) parameetrid, mis arusaadavust tegelikult mõjutavad. Põhimõtteliselt saaks tulemusi kasutada ka võõrkeele õppimisel, näiteks häälduse õpetamise vajadust selgitada.

Lõpuks, aga mitte viimaseks

Kas siis mitmeti tõlgendatava legendi tõttu või mõnel muul põhjusel, ilusa lause konkursi idee toimis. Üleskutse hakkas meedias elama oma elu: kolumnistid kommenteerisid, jutusaadete juhid kasutasid lugu oma küsimistes. Teema võtsid üles nii „Ärapanija” kui ka „Pehmed ja karvased”. Kirjanduslistides liikus üleskutse nimetada eesti keele kõige koledam lause. Vahepalaks valik ka neist:

Õu, ä, õu, ä, ma räägin sinuga, tule siia ä!

Okei, noh, tsau, pakaa siis!

CD tõmmiselt käivitage installiviisard, mille dialoogiboksis kuvatakse saidimallid, veebirakenduste sätete hüpikmenüü ning tehnoloogiate konfigureerimise viisardi stardinupp.

Kui ma teid juba kinni pidasin, äkki puhuksite siis juba alkomeetrisse ka.

Mobiiltelefon, millele te helistate, pole sisse lülitatud või asub väljaspool võrgu teeninduspiirkonda.

Seltsimehed, tervitan teid Eesti NSV vastuvõtmise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu!

Juriidiliselt on kõik korrektne.

Mehed, õlu on otsas.

Kokkuvõtteks – mida me teada saime?

Loomulikult ei olnud keeletalgud mingi uurimus või tõsine teadus, tegemist oli ikkagi otseselt emakeele populariseerimiseks mõeldud ettevõtmisega ja sellisena täitis ta kindlasti oma eesmärgi. Aga ikkagi, saime me ka midagi teada?

Kõige olulisem on vast see, et meil kõigil, kes me selle ettevõtmisega tegelesime, suurenes kindlustunne eesti keele tuleviku suhtes. Nii-moodi teiste keeltega võrdluses on eesti keel praegu kindlasti maailma ligi 6000 keele hulgas esimese viiekümne arenenuma ja elujõulisema kultuurkeele seas.

Teiseks sai palju selgemaks, kui oluline on keeletehnoloogia ja et keeletehnoloogiat ei saa sisse osta, see on nii keelespetsiifiline, et tuleb kindlasti vastava keele kõnelejatel endil välja arendada.

Ja lõpuks on oluline ka tõdemus, et näilisest pealiskaudsusest hoolimata tajub eestlane oma keelt ja tema ja kaunidust.